

Львівський державний університет
внутрішніх справ

ВІЙНА ТА МИР & ЗЛОЧИН І ПОКАРАННЯ

Матеріали

*XI (24) Львівського форуму кримінальної юстиції
04–05 червня 2025 року*

Львів
2025

УДК 343.1(477)+343.2/.7(06)+344

В42

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Інтернет
Вченою радою факультету № 1 (з підготовки фахівців
для органів досудового розслідування Національної поліції України)
Львівського державного університету внутрішніх справ
(протокол від 9 липня 2025 р. № 8)

Упорядник:

І. Б. Газдайка-Василишин,
кандидат юридичних наук, професор

Війна та мир & злочин і покарання: матеріали XI (24) Львівського
В42 форуму кримінальної юстиції (м. Львів, 04–05 червня 2025 року) /
упорядник І. Б. Газдайка-Василишин. Львів: ЛьвДУВС, 2025. 240 с.

Матеріали XI (24) Львівського форуму кримінальної юстиції містять тези доповідей та повідомлень, які були оприлюднені й обговорені під час проведення науково-практичного заходу «Війна та мир & злочин і покарання», що відбувся у Львівському державному університеті внутрішніх справ 04–05 червня 2025 року.

Опубліковано в авторській редакції.

УДК 343.1(477)+343.2/.7(06)+344

© Львівський державний університет
внутрішніх справ, 2025

Ткаченко І. М. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВЕ ЗНАЧЕННЯ СМЕРТІ ПОТЕРПІЛОГО.....	161
Трофименко Р. В. ЩОДО ФОРМУВАННЯ ПЕРСПЕКТИВНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ОРГАНИ ПРАВОПОРЯДКУ	166
Туляков В.О. КЛЮЧОВІ АГЕНТИ ЗМІН, АБО ТІЛО ЯК СИМВОЛ І СИСТЕМА: КРИТИЧНА РЕФЛЕКСІЯ НА ГЕНДЕРНИЙ ДИСКУРС У МІЖНАРОДНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ	182
Федорович Н.А. ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ЛЮДСТВА ЧИ ЛЮДЯНОСТІ?.....	196
Фріс П. Л. ВІКТИМНІСТЬ ДЕРЖАВИ В СИСТЕМІ ФАКТОРІВ ЗЛОЧИНУ «АГРЕСІЯ»	202
Хавронюк М. І. ЗЛОДІЯЛЬНІСТЬ У НОВІТНІЙ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ТА ЗНАЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ ДЛЯ ЗНИЖЕННЯ ЇЇ РІВНЯ І НЕБЕЗПЕКИ.....	209
Шепітько М. В. ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОБОРОНОЗДАТНОСТІ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИМИ ЗАСОБАМИ.....	224
Юрків М.Т. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАХИСТУ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	228

Туляков В.О.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права,
член-кореспондент НАПрНУ
(Національний університет
«Одеська юридична академія»)

**КЛЮЧОВІ АГЕНТИ ЗМІН,
АБО ТІЛО ЯК СИМВОЛ І СИСТЕМА:
КРИТИЧНА РЕФЛЕКСІЯ НА ГЕНДЕРНИЙ ДИСКУРС
У МІЖНАРОДНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ**

Місто біля моря знає, як звучить тиша після обстрілу, але ще гірше, – тиша у відповідь на жіночі зізнання про насильство. У сьогоденнішому кримінальному праві саме жінки продовжують нести найбільший тягар невидимих воєн. Первинна віктимізація, коли жінку гвалтує солдат або знищує обстріл, залишається трагедією. Але те, що трапляється далі, змушує затамувати подих навіть биндюжнику з Молдаванки. Вторинна віктимізація починається тоді, коли її історію ставлять під сумнів прокурори, коли поліцейські питають «а чого ви туди пішли?», а лікарі відмовляються фіксувати травму без офіційної ухвали суду. І третинна віктимізація, найцинічніша, це коли її справу кладуть на дно шафи в Гаазі під маркою «чекає на розгляд», а в цей час хтось пафосно цитує Конвенцію про запобігання геноциду, навіть не намагаючись її адаптувати до конкретного жіночого тіла.

Кримінальне правосуддя, яке «мовчить» про масові зґвалтування в Ізюмі, Маріуполі чи Херсоні – це не просто недолік системи. Це саботаж самої ідеї правосуддя. У місті, де навіть кішки мають характер, мовчазне толерування структурного насильства проти жінок є особливо неприйнятним. Наша правова система більше не може дозволити собі бути обережною, коли йдеться про сексуальне насильство у війні. Нам не потрібна делікатна риторика, яка «не провокує агресора», бо

саме ця риторика й перетворює жінку з потерпілої на музейний експонат у залі міжнародного кримінального права: її травма зафіксована, але не почута, її тіло, задокументоване, але не захищене, її голос, цитований, але не репрезентований.

У повоєнному суспільстві, що намагається говорити мовою європейських цінностей, відсутність механізмів захисту жінки від повторної та третинної віктимізації – це не правова прогалина, це моральний злочин. І якщо ми не переглянемо роль жінки як ключового агента змін у трансформації кримінальної юстиції, то одного ранку прокинемось у країні, де правосуддя знову стане чоловічою справою у найгіршому сенсі цього слова. Проте, є нюанс.

У 2023 році Моніторингова місія ООН з прав людини задокументувала 142 випадки сексуального насильства, пов'язаного з війною в Україні [1]. Серед них: 97 випадків проти жінок, 40 проти чоловіків, 3 проти дівчат і 2 проти хлопців.

А ось і новітня інформація, дещо змінююча уяви про структуру та жертв сексуального насильства на війні.

Урядова уповноважена з питань гендерної політики, голова Міжвідомчої робочої групи з протидії сексуальному насильству, пов'язаному зі збройною агресією Росії проти України, Катерина Левченко на пресконференції 18 червня 2025 року в Укрінформі заявила:

«У рамках проєкту проміжних репарацій станом на цей понеділок ми отримали 1119 звернень: 750 – від чоловіків, 342 – від жінок, 20 – від дівчат і 7 – від хлопців. Зокрема, за останній тиждень ми отримали 59 звернень: 41 – від чоловіків і 17 – від жінок» [2] За словами Левченко, станом на 9 червня поточного року погоджено виплату репарацій 616 постраждалим особам, серед яких 365 чоловіків, 279 жінок, двоє хлопців та десять дівчат. Урядова уповноважена з питань гендерної політики підкреслила, що наведені цифри у кілька разів перевищують дані Моніторингової місії ООН і Офісу генерального прокурора щодо постраждалих від сексуального насильства. На думку Левченко, це свідчить про високий рівень латентності

сексуальних злочинів. Крім того, за її словами, той факт, що дві третини заяв про сексуальне насильство під час війни надійшли саме від чоловіків, вказує на необхідність змін у підходах до соціальної роботи, комунікації та превентивної діяльності в цій сфері [2]. Зрозуміло за цими злочинами, попри роки війни, відсутня належна реакція Міжнародного кримінального суду.

Ця статистика порушує фундаментальне питання: чому, попри міжнародні конвенції, жінки-біженки та інші жертви сексуального насильства досі залишаються невидимими для правосуддя? Чи не є це свідченням системної кризи міжнародного кримінального права, яке формально визнає гендерне насильство, але залишається неспроможним забезпечити реальну відповідальність?

Цей кейс ілюструє системну проблему міжнародного кримінального права: розрив між формальним визнанням сексуального та гендерного насильства як міжнародних злочинів та фактичною безкарністю їх виконавців [3]. Статистика свідчить, що лише близько 0,2% задокументованих випадків сексуального насильства під час конфліктів призводять до судових вироків на міжнародному рівні [4].

Римський статут Міжнародного кримінального суду 1998 року визнав сексуальне та гендерне насильство окремими видами злочинів проти людяності (стаття 7(1)(g)) [5]. Однак це формальне визнання маскує глибші структурні недоліки: вимога доведення «примусу» у випадках сексуального насильства створює додаткові бар'єри для обвинувачення, фактично перекладаючи тягар доказування на жертву. Показовою є справа «Прокурор проти Жана-П'єра Бемба» (ICC-01/05-01/08), де підсудного було виправдано Апеляційною палатою МКС через відсутність достатніх доказів командної відповідальності, незважаючи на численні свідчення про систематичне сексуальне насильство [6]. Це рішення демонструє, як традиційні військово-правові концепції залишаються непристосованими до розуміння специфіки гендерного насильства.

Провокативне питання, яке постає: чи може суспільство, в якому жертва має доводити свою невинуватість, вважатися справедливим? У контексті України Генеральна прокуратура стикається з аналогічними труднощами у кваліфікації сексуального насильства як воєнного злочину через обмежений доступ до жертв, знищені докази та страх постраждалих перед розголошенням [7].

Жертви сексуального насильства часто стикаються з додатковою віктимізацією з боку суспільства. Багато українських жінок, які постраждали під час окупації або перебування в полоні, уникають звернення до правоохоронних органів через страх суспільного осуду [8]. Це породжує критичне питання: чи не є стигматизація біженок з боку суспільства продовженням політики агресора, тобто «другим злочином» проти жінки? Аналогічні проблеми виявилися у справі «Прокурор проти Фатміра Лімая та інших» (ІТ-03-66) у Міжнародному кримінальному трибуналі для колишньої Югославії, де багато свідків-жінок відмовлялися давати показання через страх осуду з боку їхніх громад [9].

На міжнародному рівні жінки становлять менше 40% суддів МКС [10]. В Україні жінки обіймають близько 25% посад у правоохоронних структурах [11]. Цей гендерний дисбаланс не є просто статистичною проблемою – він фундаментально впливає на розуміння та оцінку гендерно зумовлених злочинів. Критично важливо підкреслити: жінки не є просто пасивними жертвами, а ключовими агентами змін у реформуванні системи кримінального правосуддя, яка традиційно орієнтована на чоловічий досвід та сприйняття.

Міжнародне право недостатньо враховує ситуації, де гендер перетинається з етнічністю, інвалідністю, віком. В Україні жінки з тимчасово окупованих територій, особливо ті, що належать до ромської громади або є внутрішньо переміщеними особами, стикаються з множинними бар'єрами в доступі до правосуддя [12]. Справа «Прокурор проти Радислава Крстіча» (ІТ-98-33) МКТЮ продемонструвала, як етнорелігійна ідентичність жінок

(боснійських мусульманок) стала фактором геноциду, проте суд не врахував повною мірою перетин гендеру та етнічної належності [13]. Це свідчить про структурну неспроможність правової системи сприймати комплексність людського досвіду.

Конвенція 2023 року (Любляно-Гаазька) розширила поняття захищених груп, але досі не містить чітких механізмів врахування інтерсекційних форм дискримінації [14]. Українське законодавство також не забезпечує належного механізму збору доказів у справах інтерсекційного характеру. Жінки з різних соціальних верств можуть відігравати трансформаційну роль у зміні підходів до документування та розслідування воєнних злочинів, привносячи різноманітний досвід та перспективи, які традиційна правова система часто ігнорує.

ЄСПЛ визнає позитивні зобов'язання держав щодо захисту жертв сексуального насильства. У справі «М.С. проти Болгарії» (заява № 39272/98, 2003) суд встановив позитивний обов'язок ефективно розслідувати всі випадки сексуального насильства [15]. У справі «J.L. проти Італії» (заява № 5671/16, 2021) ЄСПЛ визнав, що «вторинна віктимізація» через стереотипи порушує Конвенцію [16]. Однак інтерсекційний аспект судом досі враховується недостатньо, що залишає найбільш вразливі групи жінок без ефективного захисту.

Економічні форми насильства проти жінок під час конфлікту в Україні: відмова у доступі до соціальних виплат, конфіскація майна, втрата джерела доходу, залишаються поза увагою кримінального права [17]. У справі «Прокурор проти Томаса Лубанги Дійло» (ICC-01/04-01/06) свого часу МКС не врахував економічний вимір насильства, зосередившись виключно на вербуванні дітей-солдатів [18]. Чому економічне насильство та позбавлення жінок доступу до ресурсів під час війни досі не визнається повноцінною формою злочину проти людяності? Жінки як агенти змін активно просувають визнання економічного насильства як складової воєнних злочинів, виходячи за рамки традиційного розуміння шкоди.

Попри визнання примусових шлюбів злочином проти людяності, у справах, пов'язаних із конфліктом в Україні, ця форма насильства не отримала належної юридичної кваліфікації. Спеціальний суд для Сьєрра-Леоне у справі «Прокурор проти Алекса Чамби Брими та інших» (SCSL-2004-16-A) класифікував примусові шлюби як «інші нелюдські акти» [19]. Більш прогресивним стало рішення у справі «Прокурор проти Домініка Онгвена» (ICC-02/04-01/15), де МКС визнав примусові шлюби окремим злочином проти людяності: результат активного адвокатування жінок-правозахисниць [20].

Чому питання репродуктивної автономії жінок досі розглядається як другорядне у практиці міжнародних судів? Жінки в Україні, які постраждали від примусової вагітності чи відмови в репродуктивній допомозі під час окупації, залишаються без ефективного юридичного захисту [21]. Римський статут визнає примусову стерилізацію та примусову вагітність злочинами проти людяності (стаття 7(2)(f)), проте вузьке визначення «примусової вагітності» створює додаткові бар'єри [22]. Чи не є замовчування примусової вагітності та стерилізації новою формою геноциду, спрямованого на руйнування майбутнього народу?

Сучасні конфлікти виходять за межі фізичного простору. Жінки-біженки з України стикаються з систематичним онлайн-переслідуванням, розповсюдженням інтимних зображень без згоди, цифровим сталкінгом [23]. Хто несе відповідальність за онлайн-наси́льство проти жінок-біженок: держава, платформи чи кожен користувач? Міжнародне право досі не має ефективних механізмів регулювання цифрового насильства як форми воєнного злочину або злочину проти людяності. Алгоритми соціальних мереж можуть посилювати стереотипи щодо жінок-біженок, обмежуючи їхній доступ до інформації, ресурсів та підтримки. Це створює нові форми структурного насильства, які потребують правового осмислення.

Попри участь комерційних структур у конфліктах (логістика, ІТ-засоби контролю), українське законодавство не передбачає

можливості притягнення їх до відповідальності за співучасть у воєнних злочинах [24]. Справа «Doe v. Unocal» (395 F.3d 932, 9th Cir. 2002) висвітлює відсутність ефективних механізмів притягнення корпорацій до відповідальності [25]. Керівні принципи ООН щодо бізнесу і прав людини (2011) не є обов'язковими [26]. Вони не містять специфічних зобов'язань щодо запобігання гендерно зумовленому насильству в конфліктних зонах. Жінки-правозахисниці стають провідними агентами змін у розробці жорстких стандартів для бізнесу в зонах конфлікту.

Рішення ЄСПЛ у справі «Ранцев проти Кіпру та Росії» (заява № 25965/04, 2010) встановило позитивні зобов'язання держав запобігати торгівлі людьми, навіть коли вона здійснюється приватними акторами [26]. Це може застосовуватися до українського контексту щодо співучасті приватних структур.

Чи не час переглянути підходи до доказування злочинів сексуального насильства, щоб центром процесу стала довіра до слів жінки, а не пошук «ідеального доказу»? Необхідно спростити процедури доведення сексуального насильства, включити економічний примус та надати гнучкіші інтерпретації згоди в умовах конфлікту [27]. Жінки, які пережили конфлікт в Україні, не лише виступають як свідки, але й як експертки та агенти змін, надаючи цінні рекомендації щодо реформування елементів злочинів у Римському статуті.

Потрібно впровадити міжсекторальний аналіз у слідчі протоколи з урахуванням українського досвіду роботи з маргіналізованими групами. Жінки різного походження повинні бути залучені як повноправні учасниці розробки нових підходів до документування воєнних злочинів. Запровадження міжнародної кримінальної відповідальності юридичних осіб та створення в Україні механізмів переслідування транснаціональних компаній може стати важливим кроком. Піонерський проєкт Договору ООН про бізнес та права людини може стати важливим інструментом [28].

Україна може спиратися на рішення ЄСПЛ, зокрема «Сезіч та Фінчо проти Боснії та Герцеговини» (заява № 2796/06,

2009) [29], та практику МКС для посилення національних стандартів у контексті запобігання дискримінації. Комплексний підхід до репарацій у справі «Лубанга» [18, 30] пропонує модель врахування гендерного виміру шкоди і ми вже зараз використовуємо це в імплементації Рамкової угоди співпраці між Урядом України та системою ООН, яка була підписана Віцепрем'єрміністеркою з питань європейської та євроатлантичної інтеграції пані Ольгою Стефанішеною та Спеціальною представницею Генерального секретаря ООН з питань протидії СНПК пані Прамілою Паттен 21.12.2023 року.

Віктимізація жінок у сучасних конфліктах, – це не лише питання злочинів минулого, а й виклик для майбутнього. Вона оголює структурні проблеми права, суспільства та культури, які лише посилюються в умовах війни, масових переміщень та цифрової епохи. Міжнародне та українське кримінальне право вимагає комплексної трансформації задля ефективного реагування на злочини проти жінок у конфліктах. Необхідні структурні реформи, інтерсекційний підхід, корпоративна відповідальність та врахування гендерної специфіки шкоди.

До новітніх підходів відносимо Кодекс Мурада: глобальний етичний орієнтир для збору та використання інформації про сексуальне насильство, пов'язане з конфліктами. Його мета: забезпечити безпечне, ефективне та етичне документування таких випадків, з особливою увагою до гідності та безпеки жертв [31].

У контексті первинної віктимізації, Кодекс Мурада підкреслює необхідність дотримання принципів інформованої згоди, конфіденційності та безпеки під час збору свідчень. Це спрямовано на мінімізацію ризику повторної травматизації жертв, які вже зазнали безпосереднього насильства.

Щодо вторинної віктимізації, Кодекс звертає увагу на потенційні шкоди, які можуть виникнути внаслідок взаємодії жертв з системами правосуддя, медичними установами або ЗМІ. Він закликає до чутливого та поважного ставлення до жертв, щоб уникнути додаткових травм.

У випадку третинної віктимізації, Кодекс Мурада визнає вплив сексуального насильства на ширші спільноти та суспільство в цілому. Він підкреслює важливість колективної відповідальності за створення середовища, яке підтримує жертв і сприяє їхній реінтеграції.

Таким чином, Кодекс Мурада пропонує комплексний підхід до розуміння та реагування на всі рівні віктимізації, сприяючи побудові більш справедливого та чутливого суспільства [31].

Водночас критично важливо визнати: жінки є не лише жертвами, а активними агентами змін у реформуванні традиційно орієнтованої на чоловічий досвід системи міжнародного кримінального правосуддя. Їхня участь у процесах документування, розслідування, судового переслідування та відновлення в Україні має бути забезпечена на всіх рівнях, не лише як питання рівності, але й як необхідна умова для створення більш ефективної, справедливої та інклюзивної системи правосуддя. Питання, які ми ставимо сьогодні, визначають, чи зможемо ми побудувати справедливу систему, де жінка не жертва, а творець змін. Відповідь на це питання формуватиме майбутнє не лише жінок, але й всього людства у прагненні до справедливості.

І тут є своєрідний епістемологічний вимір. Поширення гендерного підходу у міжнародному кримінальному праві є наслідком не лише боротьби за права жінок, а й ширшої тенденції до гуманітаризації війни, що, втім, не завжди означає її справедливе осмислення.

Критична рефлексія на домінантні наративи про «жінку як жертву» та «жінку як агента змін», із фокусом на інституційну функцію права також повинна мати право на аналіз. Аргумент полягає в тому, що зміщення уваги на гендер у відриві від правової онтології злочину ризикує перетворити кримінальну юстицію на простір моральної риторики без ефективних механізмів відповідальності. Замість гендерного центрування пропонується повернення до інституційного підходу до збройного конфлікту, де правова кваліфікація має спиратися на принципи об'єктивності, а не на емоційні ідентичності.

Коли тіло людини стає основною рамкою інтерпретації війни, ми ризикуємо редукувати політичне до тілесного, а право – до терапії. Небезпека тут не в тому, що насильство ігнорується, а в тому, що в спробі надати йому голос, ми створюємо нову форму символічного використання тіла цього разу як емблеми гуманітарного резистансу, а не як автономного правового суб'єкта.

Парадигма «жінка як агентка змін» репродукує феміністичний оптимізм, згідно з яким лише біль і травма дають моральне право на реформу.

Це призводить до своєрідної героїзації жертви, яка більше не є особою, що потребує захисту, але стає зобов'язаною реформаторкою. Така позиція не лише романтизує біль, а й делегує відповідальність за системні проблеми знову жінкам. Далі більше, постає питання: чи достатньо гендерної ідентичності, щоби зробити систему справедливішою?

Гендерна критика міжнародного кримінального права є необхідною, але не повинна підміняти собою саму правову систему.

Надмірна гуманітаризація, емоціоналізація та розширення предмета кримінального переслідування можуть зруйнувати його легітимність. Реформи мають бути концептуально виваженими, процедурно реалістичними та доказово обґрунтованими. І з цього боку вважаємо наголосити на важливості певної зміни методологічного інструментарію при оцінці законопроектів у сфері кримінальної юстиції.

Сучасна кримінальна політика потребує визнання необхідності залучення всіх учасників кримінальних правовідносин як активних агентів змін. Потерпілі та спеціальні потерпілі, правопорушники, експерти, правоохоронці, суди, парламентарії та представники громадянського суспільства мають стати рівноправними учасниками процесів криміналізації та декриміналізації. Саме методологія комплексної оцінки змін з урахуванням позицій усіх зацікавлених сторін була предметом ретельного аналізу.

При розробці та оцінці законопроектів у сфері кримінального права можна застосовувати складні аналітичні інструменти: вагові коефіцієнти, сценарні аналізи, моделювання наслідків. Проте найефективнішим залишається принцип «зробити правильно з самого початку» через залучення всіх зацікавлених сторін до процесу законотворення, щоб уникнути необхідності подальших «латок» у законодавстві.

Аналіз злочину без врахування досвіду жертв, дослідження злочинності без розуміння процесів віктимізації, розробка системи покарань без участі як правопорушників, так і тих, хто постраждав, це лише часткове відображення складної проблеми, яка потребує системного підходу.

Ключовий урок? Методологія експертної оцінки законопроектів має принципове значення. Якщо метою є встановлення причинно-наслідкових зв'язків між правовими нормами та їх соціальними наслідками, потрібна одна модель залучення експертів. Якщо ж завдання полягає в описі тенденцій і прогнозуванні впливу нововведень, доречною буде інша методика. Якщо законотворці самі не можуть обґрунтувати, чому обрали саме таких експертів чи такий склад учасників консультацій, як це має зрозуміти суспільство?

Нарешті, питання етики. Формування експертних груп це не лише питання професійної компетентності, а й людяності. Особливо важливо це при роботі з вразливими категоріями населення або при розгляді делікатних тем. Необхідно поважати автономію всіх учасників процесу, не завдавати їм шкоди через необдумані законодавчі рішення й чесно попереджати про можливі ризики нових правових норм.

Якщо законопроект стосується регуляції кримінальних правопорушень, критично важливо переконатися, що сам процес його розробки не провокує додаткові конфлікти чи не сприяє ескалації насильства в суспільстві. Український контекст кримінально-правової реформи наочно демонструє: світ змінюється, і разом з ним трансформується все, зокрема й підходи

до того, кого і як ми залучаємо до експертної оцінки законодавчих ініціатив.

Тому замість механічного копіювання зарубіжного досвіду або побудови висновків виключно на основі теоретичних припущень, доцільно залишатися гнучкими, уважними й відкритими до діалогу з усіма учасниками кримінальних правовідносин [32].

Саме цьому принципу інклюзивної експертизи вчить нас досвід Львівського форуму кримінальної юстиції: необхідності створення платформи для справжнього діалогу між всіма, хто формує, впроваджує та відчуває на собі наслідки кримінально-правової політики.

1. UN Human Rights Monitoring Mission in Ukraine. (2023). *Report on the human rights situation in Ukraine: 1 February to 31 July 2023*. United Nations. URL: <https://ukraine.un.org/en/248372-report-human-rights-situation-ukraine-1-february-31-july-2023>

2. Левченко О. (2025, June 18). Дві третини заяв про сексуальне насильство під час війни надійшли від чоловіків – Левченко. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/4005702-dvi-tretini-zaav-pro-seksualne-nasilstvo-pid-cas-vijni-nadijsli-vid-colovikiv-levchenko.html>

3. Human Rights Watch. (2022, April 3). *Ukraine: Apparent war crimes in Russia-controlled areas*. URL: <https://www.hrw.org/news/2022/04/03/ukraine-apparent-war-crimes-russia-controlled-areas>

4. UN Women. (2023). *Facts and figures: Peace and security*. URL: <https://www.unwomen.org/en/what-we-do/peace-and-security/facts-and-figures>

5. Rome Statute of the International Criminal Court, Article 7(1)(g). (1998). URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/RS-Eng.pdf>

6. International Criminal Court. (2016). *Prosecutor v. Jean-Pierre Bemba Gombo*, Judgment, ICC-01/05-01/08. URL: <https://www.icc-cpi.int/car/bemba>

7. Генеральна прокуратура України. (2023). *Звіт про розслідування воєнних злочинів*. URL: <https://www.gp.gov.ua/>

8. LA STRADA Ukraine. (2023). *Trafficking and gender-based violence during war*. URL: <https://www.la-strada.org.ua/>

9. International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia. (2005). *Prosecutor v. Fatmir Limaj et al.*, Judgment, IT-03-66-T. URL: <https://www.icty.org/x/cases/limaj/tjug/en/lim-tj050630-e.pdf>

10. ICC Assembly of States Parties. (2023). *Gender balance report*. URL: <https://asp.icc-cpi.int/sites/asp/files/2023-12/ICC-ASP-22-25-ENG.pdf>

11. Міністерство внутрішніх справ України. (2023). *Статистичні дані*. URL: <https://mvs.gov.ua/>

12. European Roma Rights Centre. (2023). *Roma women in Ukraine: Multiple discrimination*. URL: <http://www.errc.org/>

13. International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia. (2001). *Prosecutor v. Radislav Krstić*, Judgment, IT-98-33-T. URL: <https://www.icty.org/x/cases/krstic/tjug/en/krs-tj010802-e.pdf>

14. Ljubljana-The Hague Convention on International Cooperation in Investigation and Prosecution of Crime of Genocide, Crimes Against Humanity, War Crimes and Other Crimes Under International Law. (2023). URL: https://www.government.si/assets/ministrstva/MJU/DPK/Ljubljana-Hague_Convention.pdf

15. European Court of Human Rights. (2003). *M.C. v. Bulgaria*, Application no. 39272/98. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61521>

16. European Court of Human Rights. (2021). *J.L. v. Italy*, Application no. 5671/16. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-210299>

17. UN Women Ukraine. (2023). *Economic impact of war on women*. URL: <https://eca.unwomen.org/en/where-we-are/ukraine>

18. International Criminal Court. (2012). *Prosecutor v. Thomas Lubanga Dyilo*, Judgment, ICC-01/04-01/06. URL: <https://www.icc-cpi.int/drc/lubanga>

19. Special Court for Sierra Leone. (2008). *Prosecutor v. Alex Tamba Brima et al.*, Appeal Judgment, SCSL-2004-16-A. URL: <http://www.rscsl.org/Documents/Decisions/AFRC/Appeal/685/SCSL-04-16-A-685.pdf>

20. International Criminal Court. (2021). *Prosecutor v. Dominic Ongwen*, Trial Judgment, ICC-02/04-01/15. URL: <https://www.icc-cpi.int/uganda/ongwen>

21. Center for Reproductive Rights. (2023). *Reproductive rights under siege: Ukraine*. URL: <https://reproductiverights.org/ukraine-reproductive-rights-under-siege/>

22. Cyber Peace Institute. (2023). *Digital violence against Ukrainian women*. URL: <https://cyberpeaceinstitute.org/>
23. Transparency International Ukraine. (2023). *Corporate complicity in war crimes*. URL: <https://ti-ukraine.org/en/>
24. *Doe v. Unocal Corp.*, 395 F.3d 932 (9th Cir. 2002). URL: <https://caselaw.findlaw.com/court/us-9th-circuit/1067637.html>
25. United Nations. (2011). *UN Guiding Principles on Business and Human Rights*. URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/publications/guidingprinciplesbusinesshr_en.pdf
26. European Court of Human Rights. (2010). *Rantsev v. Cyprus and Russia*, Application no. 25965/04. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-96549>
27. Murad Code. (2025). *Open Source Practitioner's Guide to the Murad Code – Pilot Version*. URL: <https://static1.squarespace.com/static/6717fdd74a84f2359cae63f0/t/67f3ed0d2209f7318ff195d6/1744039181761/250407+Open+Source+Practitioner%27s+Guide+to+the+Murad+Code+-+Pilot+Version.pdf>
28. United Nations. (2023). *UN Treaty on Business and Human Rights (Draft)*. URL: <https://www.ohchr.org/en/business-and-human-rights/legally-binding-instrument>
29. European Court of Human Rights. (2009). *Sejdić and Finci v. Bosnia and Herzegovina* [GC], Applications nos. 27996/06 and 34836/06. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=002-1220>
30. International Criminal Court. (2012). *Prosecutor v. Thomas Lubanga Dyilo*, Reparations Order, ICC-01/04-01/06. URL: https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/CourtRecords/CR2012_05145.PDF
31. Murad Code. (n.d.). *Global Code of Conduct for Gathering and Using Information about Systematic and Conflict-Related Sexual Violence*. URL: <https://www.muradcode.com>
32. Tuliakov, V. O. (2025, June 13). *Victim-oriented approach in East-European criminal law: Conceptual foundations for justice system transformation* (Preprint). SSRN. URL: <https://ssrn.com/abstract=5292103>